КРИМІНАЛІЗАЦІЇ АБО ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ФЕМІЦИД: ЧОГО ПОТРЕБУЄ КРИМІНАЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ?

ЗАГИНЕЙ-ЗАБОЛОТЕНКО Зоя Аполлінаріївна - доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ORCID: 0000-0002-8679-124X

ЗЕЙНАЛОВ Алі огли - аспірант Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ORCID: 0009-0003-7983-850X

DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2025.2.11

У статті досліджено проблему доцільності кримінально-правового реагування на феміцид в Україні, проаналізовано чинні міжнародні стандарти у цій частині, кримінальне законодавство окремих європейських країн, які в той чи інший спосіб передбачили кримінальну відповідальність за феміцид. Такі європейські країни обирають свій шлях нормативного закріплення феміциду. Йдеться про криміналізацію цього злочину (КК Хорватії), уточнення ознак феміциду та закріплення обмежувальної норми, яка унеможливлює пом'якшення покарання за встановлення будь-якої з цих ознак (КК Мальти) або диференціацію кримінальної відповідальності за умисне вбивство (КК Португалії). Підвищений ступінь суспільної небезпеки феміциду обумовлено поєднанням таких факторів, як біологічний (позбавлення жінки життя), соціальний (спрямованість на гендерну дискримінацію), психологічний (впливає на інших жінок та дітей) та юридичний (відсутність окремої норми про феміцид або диференціації кримінальної відповідальності за такі протиправні прояви). Феміцид характеризується достатнім ступенем суспільної небезпеки, необхідним для його криміналізації, є типовою та достатньо поширеною формою відповідної антигромадської поведінки, вплив на феміцид може мати місце в разі застосування кримінально-правових заходів впливу, а кримінальна юстиція має належні можливості для забезпечення кримінально-правової протидії цьому явищу. Встановлено відмінність між криміналізацією та диференціацією кримінальної відповідальності як самостійних методів кримінально-правової політики. Криміналізація застосовується в разі, коли чинний КК України ще не передбачає певне діяння як кримінальне правопорушення. Тобто криміналізація можлива, коли жодна з наявних статей Особливої частини цього Кодексу не закріплює ознак складу кримінального правопорушення, яким могла б охоплюватися відповідна антигромадська поведінка.

З огляду на те, що за наявності чинних кримінально-правових норм за феміцид настава-тиме кримінальна відповідальність за ст. 115 КК України, про криміналізацію цього явища йтися не може. Тому в будь-якому разі, який би шлях не було обрано як такий, який максимально відповідає національній правовій традиції, мова може йти тільки про диференціацію кримінальної відповідальності за вмисне вбивство. Найбільш прийнятною для України буде диференціація кримінальної відповідальності шляхом включення у КК України нової кваліфікуючої ознаки умисного вбивства (ч. 2 ст. 115), а не виокремлення феміциду як нового складу кримінального правопорушення. Саме в такий спосіб можливо збалансувати позитивні та негативні аспекти кримінальної відповідальності за феміцид, сприйняття та заперечення необхідності цього кроку в експертних сферах. Саме такого підходу – диференціації кримінальної відповідальності за умисне вбивство шляхом закріплення відповідної кваліфікуючої ознаки умисного вбивства, як умисне вбивство з мотивів статевої (гендерної) неприязні або дискримінації – потребує КК України.

Ключові слова: феміцид, гендерно зумовлене насильство, умисне вбивство, злочин, криміналізація, диференціація кримінальної відповідальності, кримінальна відповідальність, кваліфікуюча ознака, кримінально-правова політика, жінка.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями

Проблема насильства щодо жінок у сучасному світі набула масштабів глобальної кризи прав людини. Одним із найбільш небезпечних проявів гендерно зумовленого насильства, його епілогом є феміцид, тобто умисне вбивство жінки саме через її стать. Термін «феміцид» є неологізмом, він почав вживатися відносно недавно. Це «поняття було сформульовано Діаною Рассел у 1976 році під час Першого міжнародного суду зі злочинів проти жінок у Брюсселі (Бельгія), для позначення насильницької смерті жінок. На той час поняття феміциду використовувалося для формування статистичних даних, а також у процесі проведення гендерних досліджень. Згодом, у різних соціальних і політичних контекстах, розуміння феміциду закріпилося – як відносно недавнє походження, він уже широко використовується у міжнародному правовому полі та правозахисних дискурсах як форма порушення права на життя і недискримінації» [1, с. 333].

Міжнародні організації дедалі більше підтримують ідею про існування такого явища, як феміцид та про необхідність його закріплення в національному законодавстві. Зокрема, Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW) у своїх загальних рекомендаціях № 19 (1992) та № 35 (2017) вказує на обов'язок держав забезпечити ефективне розслідування і кримінальне переслідування випадків вбивств жінок, мотивованих гендерною ненавистю. У цих рекомендаціях також йдеться про те, що феміцид або фемініцид – це гендерно зумовлені вбивства або спроби вбивства жінок [2].

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (2011) (Стамбульська конвенція) прямо не передбачає поняття феміциду. Однак цілий ряд статей цього міжнародного документа створюють підґрунтя для передбачення кримінальної відповідальності за феміцид. Так, згідно з п. «d» ст. 3 цієї Конвенції «насильство стосовно жінок за гендерною ознакою» означає насильство, яке спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або яке зачіпає жінок непропорційно. Таким чином, таке визначення охоплює будь-які види насильства, зокрема й умисне вбивство жінок. Ураховуючи принцип належної уваги з боку держави, передбачений у ст. 5 Стамбульської конвенції, сторони вживають необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення належної уваги до недопущення, розслідування, покарання та забезпечення компенсації стосовно актів насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції та які вчинені недержавними учасниками. Тобто в разі порушення державою цього принципу можна констатувати невжиття нею належних заходів до виконання міжнародних зобов'язань [3].

Офісом Верховного комісара ООН з прав людини (OHCHR) у 2021 році було оприлюднено Керівні принципи щодо розслідування феміциду, відповідно до яких наголошується на такій проблемі протидії цьому явищу, як необхідність окремого розгляду та статистичного обліку таких злочинів [4].

Ураховуючи міжнародні зобов'язання нашої держави, які виникли після ратифікації Стамбульської конвенції, актуальним є питання правового визнання феміциду в національних правових системах, зокрема в контексті встановлення кримінальної відповідальності за таке діяння. У Кримінальному кодексі України (далі – КК України) відсутній окремий склад злочину, який би слугував підґрунтям кримінально-правової протидії умисному вбивству жінок з мотивів статевої (гендерної) неприязні або дискримінації. Відсутня кваліфікуюча ознака відповідного змісту у ч. 2 ст. 115 КК України, за допомогою якої здійснювалася б диференціація кримінальної відповідальності за умисне вбивство в разі наявності вказаного вище мотиву в суб'єкта злочину під час заподіяння смерті жінці. Це створює прогалину в правовому захисті та суперечить принципу належної обачності («due diligence»), закріпленого міжнародним правом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема фемініциду є доволі новою для України. Відповідно вона не є достатньо

розробленою в нашій державі. Більшою мірою феміциду приділяється незначна увага в контексті загальної характеристики гендерно зумовленого насильства. У цій царині виокремимо наукові праці таких дослідників, як В. В. Аніщук, Т. М. Головко, Н. Грідіна, І. Заворотько, А. С. Політова. Проблематика феміциду розглядалася на рівні окремих публікацій такими вітчизняними науковцями, як Л. Г. Остапчук, Г. В. Титаренко тощо.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Метою цієї статті є обґрунтування необхідності кримінально-правового реагування в Україні на феміцид, аналіз чинних міжнародних стандартів та виявлення можливих законодавчих підходів до запровадження відповідної норми в КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Як було зазначено вище, цілий ряд міжнародних договорів передбачають необхідність вжиття їх учасниками таких законодавчих заходів, якими б передбачалася кримінальна відповідальність за всі прояви гендерно зумовленого насильства щодо жінок, зокрема й за їх умисне вбивство. Водночас жоден міжнародний документ не вказує, у який спосіб держави у внутрішньому законодавстві повинні запроваджувати кримінальну відповідальність за феміцид. Враховуючи можливі методи кримінально-правової політики держави, вважаємо, що відповідні міжнародні зобов'язання України можуть втілюватися в нормативну реальність або шляхом доповнення КК України новим складом злочину, який би передбачав кримінальну відповідальність за феміцид (шлях криміналізації) або шляхом включення у ч. 2 ст. 115 КК України, у якій передбачаються кваліфікуючі ознаки умисного вбивства, такої ознаки, як умисне вбивство жінки з мотивів статевої (гендерної) неприязні або дискримінації (шлях диференціації кримінальної відповідальності).

Наприклад, у кримінальному законодавстві окремих країн обрано шлях криміналізації феміциду. Наприклад, у ст. 111а КК Хорватії передбачено кримінальну відповідальність за умисне вбивство жінки. Відповідна стаття з'явилася в цьому Кодексі 25.03.2024 після серії вбивств хорватських жінок з мотивів статевої (гендерної) неприязні або дискримінації та після тривалих дискусій щодо необхідності такого кроку [5]. У цій статті позбавленням волі на строк не менше 10 років або довгостроковим позбавленням волі карається особа, яка вчинила умисне вбивство жінки за ознакою статі. Частиною 2 цієї статті передбачаються такі кваліфікуючі ознаки, за допомогою яких диференціюється кримінальна відповідальність за феміцид: якщо жертва була близькою особою обвинуваченому; якщо раніше мало місце застосування насильства з боку злочинця; якщо жінка перебувала в уразливому становищі; якщо між жінкою та злочинцем існували відносини підпорядкування чи залежності; якщо умисно вбивство було вчинено в контексті сексуального насильства в умовах, у яких жінка перебуває в нерівному стані з кривдником; інші обставини, які вказують на наявність гендерно зумовленого насильства щодо жінки [6].

Інший шлях визнання феміциду злочином обрав законодавчий орган Мальти. Загалом у цій країні переслідування за феміцид здійснюється за ст. 211 КК Мальти, у якій передбачено кримінальну відповідальність за умисне вбивство або замах на умисне вбивство будь-якої особи. Однак Законом від 28.06.2022 КК цієї держави було доповнено ст. 211А, якою не передбачається окремий склад феміциду, але закріплюється, що при ухваленні вироку за умисне вбивство або замах на умисне вбивство жінки, суд повинен урахувати певні ознаки, які можуть вказувати на феміцид [7]. Згідно зі ст. 211А, ухвалюючи вирок за умисне вбивство або замах на умисне вбивство жінки, суд повинен враховувати такі обставини: (a) злочин вчинено в результаті насильства з боку інтимного партнера, з яким жінка перебувала або перебуває в стосунках, або який є чоловіком чи колишнім чоловіком жінки; або (b) злочин вчинено в результаті насильства з боку члена або членів сім'ї; або (c) злочин було вчинено з мотивів статевої приналежності жертви (мотив мізогінізму);

або (d) злочин було вчинено з мотивів захисту честі виконавця, або сімейної репутації, або з мотивів, пов'язаних з релігійними чи культовими переконаннями чи практиками злочинця; або (e) злочин було вчинено з мотивів, пов'язаних зі статтю, гендерною ідентичністю, статтю чи сексуальною орієнтацією жертви; або (f) злочин було вчинено внаслідок сексуального насильства чи дії сексуального характеру; або (g) злочин було вчинено через те, що жертва була втягнута в заняття проституцією, або була об'єктом сексуальної експлуатації, або була жертвою торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації. Кожна з цих обставин, як зазначено у ст. 211A КК Мальти, вказує на те, що має місце феміцид, і суд повинен розглянути наявність кожної із зазначених обставин як фактор, що перешкоджає призначенню більш м'якого покарання [8]. Таким чином, у Мальті обрано фактично третій шлях, який полягає не в криміналізації чи диференціації кримінальної відповідальності за феміцид, а виокремлення альтернативних ознак феміциду, наявність яких унеможливлює призначення обвинуваченому більш м'якого покарання, що є можливим у разі відсутності відповідних законодавчо визначених ознак.

Шлях диференціації кримінальної відповідальності у разі вбивства жінки за ознакою статі обрало ряд європейських країн. Наприклад, однією з обставин, що обтяжує кримінальну відповідальність за умисне вбивство у ст. 132 КК Португалії передбачено вбивство у зв'язку зі статевою приналежністю жертви, її сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності (п. f ч. 2 цієї статті). І якщо вбивство без кваліфікуючих ознак карається в цій державі позбавленням волі на строк від 8 до 16 років, то за умисне вбивство за наявності обтяжуючих ознак передбачено призначення позбавлення волі на строк від 12 до 25 років [9].

Таким чином, європейські країни обирають свій шлях нормативного закріплення як злочину тих дій, які становлять собою феміцид. Йдеться про криміналізацію цього злочину (КК Хорватії), уточнення ознак феміциду та закріплення обмежувальної норми, яка унеможливлює пом'якшення покарання за встановлення будь-якої з цих ознак (КК Мальти) або диференціацію кримінальної відповідальності за умисне вбивство (КК Португалії). Вочевидь, кожна держава вирішувала, який шлях обрати, враховуючи правові традиції, які існують на національному рівні.

В Україні, аби належно відреагувати на необхідність кримінально-правової протидії феміциду, доцільно забезпечити доктринальне дослідження кожного з указаних вище шляхів. Адже юридична техніка в галузі кримінального права містить напрацьовані підходи стосовно криміналізації та диференціації кримінальної відповідальності, які, вочевидь, потрібно враховувати під час вибору котрогось шляху належного кримінально-правового реагування на феміцид, прийнятного в національній площині.

Як відомо, криміналізація будь-яких діянь не може відбутися просто так, без встановлення підстав для цього. Загалом уявлення науковців стосовно загальнотеоретичних аспектів криміналізації є вельми строкатими, дослідження яких не є предметом цієї праці. Тому обмежимося тим, що погодимося з Д. О. Балобановою, яка виокремлює юридико-кримінологічні, соціально-економічні, соціально-психологічні підстави криміналізації [9, с. 382]. Водночас на сторінках цієї праці зупинимося тільки на юридико-кримінологічних підставах криміналізації, до яких ця дослідниця відносить а) суспільну небезпечність діяння; б) типовість та достатню поширеність форм антигромадської поведінки; в) динаміку суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин і умов, що їх породжують; г) наявність необхідності впливу кримінально-правовими заходами; д) урахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим або іншим формам антигромадської поведінки [10, с. 382]. Соціально-економічні (співвідношення позитивних та негативних наслідків криміналізації; наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони) та соціально-психологічні підстави криміналізації (рівень суспільної правосвідомості та психології; історичні традиції) вимагають самостійного вивчення з оперуванням даних різних наук, зокрема

економічних, психологічних, педагогічних, та виходить за межі предмета дослідження.

Першою юридико-кримінологічною підставою криміналізації є *суспільна небезпечність діяння*. Вказана ознака злочину не називається розробниками проєкту КК. З одного боку, вони мають рацію. Оскільки виміряти, наприклад, досягнення якого ступеня суспільної небезпеки достатньо для того, щоб за відповідне діяння потрібно було б передбачати кримінальну відповідальність, фактично неможливо або складно. Проте на сьогодні суспільна небезпека є ознакою злочину, а тому, вочевидь, підлягає встановленню в кожному конкретному випадку вирішення питання про те, чи потребує відповідне діяння криміналізації. На думку М. Р. Рудковської, суспільна небезпека – це «категорія кримінального права, яка відображає заподіяння діянням, яке містить усі обов'язкові ознаки складу злочину, істотної шкоди об'єктові, який перебуває під кримінально-правовою охороною, або створення реальної загрози заподіяння такої шкоди» [11, с. 7].

Феміцид, без сумніву, є тим діянням, яке характеризується достатнім ступенем суспільної небезпеки, аби відповідне діяння було криміналізовано у КК України. Адже феміцид посягає на найвищу соціальну цінність кожної людини – її життя. Підвищена суспільна небезпека такого діяння обумовлена наявністю особливого мотиву, яким, як зазначалося вище, є мотив статевої (гендерної) неприязні або дискримінації. Наявність цього мотиву перетворює умисне вбивство на таке, що спричиняє більшу, порівняно з іншими видами умисного вбивства без кваліфікуючих ознак, шкоду. Окрім того, наявність такого мотиву прямо суперечить принципу рівності прав та свобод. Феміцид має ознаки дискримінації та принижує гідність жінок як соціальної групи.

На нашу думку, підвищений ступінь суспільної небезпеки феміциду обумовлено поєднанням таких факторів, як біологічний (позбавлення жінки життя), соціальний (спрямованість на гендерну дискримінацію), психологічний (впливає на інших жінок та дітей, свідків злочину) та юридичний (відсутність окремої норми про феміцид або диференціації кримінальної відповідальності за такі протиправні прояви. Феміцид також формує психологічний клімат страху серед жінок – почуття постійної загрози від чоловіків. Феміцид психологічно впливає і на дітей, які стали свідками цього злочину чи не були його очевидцями, але втратили матір у зв'язку з цим злочином. Такі діти отримують глибоку психологічну травму, що впливає на формування їх особистості, а сама ситуація феміциду може сприяти відтворенню в майбутньому насильницьких моделей поведінки.

Більше того, про досягнення феміцидом того ступеня суспільної небезпеки, достатнього для криміналізації цього діяння, свідчать і положення міжнародних конвенцій, про які йшлося вище. Окрім того, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїх рішеннях, зокрема, у рішенні «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey), 09.06.2009) встановив порушення ст. 2 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ), а саме: порушення права на життя в контексті смертельного поранення, які в умовах домашнього насильства були завдані особою, яка попередньо вже вчиняла насильство; порушення ст. 3 ЄКПЛ (заборона катування) в контексті невжиття органами влади адекватних заходів для захисту заявниці та її родини від проявів домашнього насильства; порушення ст. 14 ЄКПЛ (заборона дискримінації) в контексті відсутності із боку судової системи адекватного рішення у випадках домашнього насильства. При цьому ЄСПЛ резюмував, що нездатність держави захистити жінку від домашнього насильства, що призвело до її смерті, є порушенням права на життя та одночасно формою дискримінації [12]. Таке динамічне тлумачення ЄСПЛ підтверджує, що держава має позитивний обов'язок запобігати феміциду, а ігнорування державними органами, уповноваженими запобігати вчиненню злочинів, гендерного підґрунтя будь-якого насильства, а особливо насильства, у результаті якого спричинено смерть жінці, фактично прирівнюється до пасивності влади дискримінаційного характеру.

Порушення таких же статей ЄКПЛ було констатовано ще в одному рішенні ЄСПЛ,

а саме в рішенні у справі «Талпіс проти Італії (TALPIS v. ITALY), 02.03.2017). При цьому в ньому вживається термін «феміцид» у розумінні умисного гендерно зумовленого вбивства. Зокрема, ЄСПЛ відзначив, що заявниця надала prima facie докази, підкріплені беззаперечними статистичними даними того, що домашнє насильство передусім впливає на жінок і що, незважаючи на проведені реформи, велику кількість жінок вбивають свої партнери або колишні партнери (феміцид) і, по-друге, соціокультурні установки на терпимість до домашнього насильства зберігаються [13].

Отже, доходимо висновку, що феміцид характеризується достатнім ступенем суспільної небезпеки, необхідним для його криміналізації.

Наступна юридико-кримінологічна підстава криміналізації – це *типовість та достатня поширеність форм відповідної антигромадської поведінки*. За даними організації «ООН Жінки» (UN Women), близько 140 жінок і дівчат у світі щодня гинуть через насильство, яке вчиняють їхні партнери або родичі. У 2023 р. чоловіки вчинили умисне вбивство більш ніж 85 000 жінок. З них понад 51 000 (або 60%) загинули від рук власних партнерів або близьких родичів. У звіті цієї організації зазначається, що найбільш небезпечним місцем для жінок залишається їхній дім, де вони найчастіше стикаються з насильством, яке завершується смертю. При цьому експертки наголошують, що низька якість збору даних у багатьох країнах обмежує глобальне оцінювання рівня феміциду. Урядові установи в більшості країн лише частково ведуть статистику про випадки насильства, які трапляються поза межами дому [14].

В Україні статистика феміциду не ведеться. Але це не означає, що таке явище в нашій державі відсутнє чи воно непоширене. Тому на підставі відповідних звітів констатуємо, що феміцид належить до поширених явищ в Україні та світі. Хоча про масштаби поширення феміцидів в Україні інформація відсутня. Однак наша держава не відірвана від світу. І в умовах війни, очевидно, феміцид, як і інше гендерно зумовлене насильство, є тим явищем, яке є наслідком перебування громадян України в стані постійного стресу, підвищення рівня кортизолу змінює поведінку чоловіків, які стають більш агресивними стосовно жінок та реалізують насильницький сценарій своєї поведінки, застосовуючи до них насильство аж до спричинення їм смерті. Ураховуючи викладене, складно охарактеризувати таку підставу криміналізації, як динаміка феміциду з урахуванням причин і умов, що їх породжують. Адже, як зазначалося вище, статистика таких злочинів в Україні не ведеться.

Продовжуючи характеристику типовості та достатньої поширеності феміциду в Україні, слід звернути увагу на те, що феміцид – це універсальний злочин для всіх країн. Адже будь-яке гендерно зумовлене насильство загалом та феміциди зокрема (як найбільш небезпечний прояв такого насильства) характерні для будь-яких країн незалежно від рівня їх економічного розвитку, незалежно від того, у якому регіоні знаходиться країна, а також незалежно від часу, який досліджується. Як відзначають дослідники, феміциди вчиняються як у мирний, так і у воєнний час [15, p. 256–261]. Звісно, феміцид має свої особливості в тій чи іншій країні. Однак загальні закономірності цього явища є спільними в цілому світі. Тому припускаємо, що феміцид в Україні підпорядковується загальним закономірностям цього явища у світі.

Наступна юридико-кримінологічна підстава криміналізації – це *наявність необхідності впливу кримінально-правовими заходами на феміцид*. З цього приводу, звісно, існують полярні точки зору. І це характерно не лише для України (у нашій державі, враховуючи неповною мірою інтерес до запровадження кримінальної відповідальності за феміцид, існує обмаль публікацій, які б стосувалися криміналізації цього злочину та його характеристики). Така полярність підходів до криміналізації феміциду досить виражено прослідковується в кримінально-правовій доктрині Італії, у якій у березні 2025 року було доповнено Кримінальний кодекс новою статтею про феміцид та включено ряд обтяжуючих ознак у структуру інших статей, що відображають застосування гендерно зумовленого насильства.

Наприклад, італійський учений кримінолог М. Доніні вважає, що законопроєкт, яким пропонувалося запровадити у КК Італії кримінальну відповідальність за феміцид, має популістський характер. Цей науковець наводить такі аргументи: 1) злочин феміцид вже існує у КК Італії, але під іншими назвами, охоплюється поняттям умисного вбивства; 2) запровадження кримінальної відповідальності за феміцид не має належного кримінологічного підґрунтя; 3) криміналізацією феміциду невиправдано надається перевага статі жінки перед статтю чоловіка; 4) новий законопроєкт безпідставно посилює покарання за умисне вбивство жінки; 5) феміцид є тим явищем, яке не існує в реальній дійсності, оскільки воно є неоднозначним у частині співвіднесення з умисними вбивствами жінок, оскільки у більшості випадків вчинення цього злочину не пов'язано з відповідними мотивами гендерної дискримінації; 6) феміцид в Італії є не настільки поширеним, як в інших країнах, зокрема у країнах американського континенту [16].

Водночас інший професор-кримінолог Ф. Мендіто, наводить контраргументи та вважає, що криміналізація феміциду в Італії є позитивною тенденцією правотворчості. Цей науковець вважає, що загальнопревентивні заходи, запровадження яких вимагає Стамбульська конвенція стосовно гендерно зумовленого насильства, не виключають можливості запровадження кримінальної відповідальності за феміцид, який належить до соціальної реальності та вимагає негайного втручання держави. Знову ж таки, навіть якщо можна погодитися з тим, що стримуючий ефект санкції за добровільне вбивство особи є обмеженим, це не заважає йому заслуговувати на належне покарання, як і будь-який злочин, що захищає активи дуже високої конституційної та наднаціональної цінності (згадайте злочин катування, нещодавно запроваджений, який карається довічним ув'язненням, якщо він настає після смерті). Ф. Мендіто вважає, що феміцид характерний не лише для країн Латинської Америки. Цей злочин поширений і в Європі, зокрема в Італії. Він стверджує, що фактично за оцінками, близько 17% усіх умисних вбивств у світі є феміцидами; цей відсоток можна порівняти з Італією, де у 2024 році було зафіксовано приблизно 20% феміцидів від загальної кількості вмисних убивств (99 убивств жінок у сімейній/емоційній сфері із загальної кількості 321 вбивства) [17].

Як бачимо, науковці Італії мають діаметрально протилежні погляди на феміцид як самостійний злочин проти особи. Аналогічні аргументи, вочевидь, можуть мати місце та мають у науковому просторі України. На нашу думку, більш виваженим є другий підхід, що характеризувався нижче. Він відповідає останнім міжнародним трендам, враховує небезпечність такого явища, як гендерно зумовлене умисне вбивство та покликаний забезпечити баланс між відповідним протиправним явищем та кримінально-правовою протидією в цій частині.

Вважаємо, що власне кримінально-правові засоби більшою мірою придатні для протидії феміциду. Однак, як-то кажуть, не карою єдиною. Кримінальна відповідальність за феміцид в цьому сенсі відіграватиме більшою мірою спеціально-превентивний захід та може слугувати стримуючим фактором стосовно вчинення феміциду. Водночас кримінально-правова превенція повинна існувати паралельно з загальнопревентивними заходами, покликаними запровадити в державі такі механізми у сфері освіти, медицини, соціального захисту тощо, спрямованими на можливість застосування некаральних засобів в аспекті дозлочинного коригування поведінки осіб, виявлення можливих жертв феміциду тощо.

Остання з підстав криміналізації полягає у *врахуванні можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим або іншим формам антигромадської поведінки* (у нашому випадку – феміциду). Вважаємо, що можливості кримінальної юстиції у частині протидії феміциду, переважно кримінально-правовими методами, є реальними. Адже феміцид – це крайній прояв домашнього гендерно зумовленого насильства, протидією якого правоохоронні органи та суд займаються впродовж кількох останніх років, маючи при цьому достатній рівень можливостей в реалізації превентивної функції у цій частині.

Отже, така антисуспільна поведінка, як феміцид, яка є крайнім проявом гендерно зумовленого насильства, має всі підстави для того, аби за таке діяння передбачалася кримінальна відповідальність. З аналізу юридико-кримінологічних підстав криміналізації цього діяння вбачається, що феміцид характеризується достатнім ступенем суспільної небезпеки, необхідним для його криміналізації, є типовою та достатньо поширеною формою відповідної антигромадської поведінки, вплив на феміцид може мати місце в разі застосування кримінально-правових заходів впливу, а кримінальна юстиція має належні можливості для забезпечення кримінально-правової протидії цьому явищу.

Водночас, криміналізація як метод кримінально-правової політики застосовується у разі, коли чинний КК України ще не передбачає певне діяння як кримінальне правопорушення. Тобто криміналізація можлива, коли жодна з наявних статей Особливої частини цього Кодексу не закріплює ознак складу кримінального правопорушення, яким могла б охоплюватися відповідна антигромадська поведінка. Диференціація кримінальної відповідальності здійснюється лише в тому разі, коли відбулася криміналізація. Як зазначає В. О. Навроцький, криміналізація діяння є передумовою диференціації кримінальної відповідальності [19, с. 101].

Диференціація кримінальної відповідальності, як запропонувала розуміти поняття Н. О. Антонюк, – це «здійснювана законодавцем з метою реалізації його уявлень про принцип справедливості варіативна оцінка кримінальних правопорушень, які є видами одного і того ж базового (загального) посягання, залежно від характеру та типового ступеня суспільної небезпечності вчиненого, характеристик особи винного, результатом якої є закріплення в статтях Загальної та Особливої частини КК диференціюючих положень, що визначають різні форми потенційного обмежувального впливу на особу» [18, с. 170]. Як зазначає ця дослідниця, «потреба в диференціації кримінальної відповідальності є об'єктивно зумовленою… Якщо йдеться лише про оцінку вчиненого суспільно небезпечного діяння, то, вочевидь, існують такі ознаки, які власне змінюють градус (величину) його суспільної небезпечності». При цьому критеріями диференціації кримінальної відповідальності є характер та типовий ступінь суспільної небезпечності вчиненого, характеристики особи винного, які виступають підставами для такої диференціації [18, с. 187, 193].

Характеризуючи диференціацію кримінальної відповідальності, яка здійснюється в Особливій частині КК України, Н. О. Антонюк пише про те, що законодавець проводить диференціацію «шляхом конструювання суміжних складів кримінальних правопорушень та тих складів, які конкурують між собою. Поява таких складів (суміжних і конкуруючих) допомагає провести диференціацію кримінальної відповідальності шляхом врахування певних спеціальних ознак, які змінюють суспільну небезпечність вчиненого» [18, с. 411].

То чи слід вести мову про криміналізацію феміциду, чи про диференціацію кримінальної відповідальності? Якщо пригадати попередньо висловлену тезу про те, що криміналізувати можна лише таку антигромадську поведінку, яка не передбачена як кримінальне правопорушення у жодній зі статей Особливої частини КК України. Феміцид, про що йшлося вище, є умисним вбивством жінки, вчиненим зі спеціальним мотивом – статевої (гендерної) неприязні або дискримінації. Тобто таке умисне вбивство підпадає під ознаки складу умисного вбивства (ст. 115 КК України). І у зв'язку з відсутністю відповідної кваліфікуючої ознаки вчинення умисного вбивства жінки з указаним вище мотивом може кваліфікуватися і за ч. 1 ст. 115 КК України (якщо у вчиненому відсутні кваліфікуючі ознаки, закріплені у ч. 2 цієї статті). Таким чином, саме по собі явище феміциду фактично передбачене у КК України як злочин, а саме: умисне вбивство. Тому в будь-якому разі, який би шлях не було обрано як такий, який максимально відповідає національній правовій традиції (виокремлення самостійної статті Особливої частини КК України з ознаками складу феміциду як самостійного злочину проти життя жінки чи включення у ч. 2 ст. 115 КК України кваліфікуючої ознаки умисно-

го вбивства, а саме: умисне вбивство жінки з мотивів статевої (гендерної) неприязні або дискримінації), мова може йти лише про диференціацію кримінальної відповідальності за вмисне вбивство.

При цьому вважаємо, що найбільш прийнятною для України буде диференціація кримінальної відповідальності шляхом включення у КК України нової кваліфікуючої ознаки умисного вбивства (ч. 2 ст. 115), а не виокремлення феміциду як нового складу кримінального правопорушення. Саме в такий спосіб можливо збалансувати позитивні та негативні аспекти кримінальної відповідальності за феміцид, сприйняття та заперечення необхідності цього кроку в експертних сферах. Саме такого підходу – диференціації кримінальної відповідальності за умисне вбивство шляхом закріплення такої кваліфікуючої ознаки умисного вбивства, як умисне вбивство з мотивів статевої (гендерної) неприязні або дискримінації – потребує КК України. Сама ж диференціація кримінальної відповідальності, як вбачається, здійснюється з урахуванням тих самих підстав, що й криміналізація, які характеризувалися вище. Йдеться про характер та типовий ступінь суспільної небезпечності такого явища, як феміцид, типовість та достатню поширеність відповідної формою антигромадської поведінки, про можливість впливу на феміцид кримінально-правовими заходами впливу, про належні можливості кримінальної юстиції для забезпечення кримінально-правової протидії цьому явищу.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі

Дослідження проблеми доцільності кримінально-правового реагування на феміцид в Україні, аналіз існуючих міжнародних стандартів у цій частині надав можливість зробити такі основні висновки.

На підставі аналізу відповідних норм кримінальних кодексів окремих європейських країн, зроблено висновок, що ці країни обирають свій шлях нормативного закріплення як злочину тих дій, які становлять собою феміцид, що грунтується на національній правовій традиції. Йдеться про криміналізацію цього злочину (КК Хорватії), уточнення ознак феміциду та закріплення обмежувальної норми, яка унеможливлює пом'якшення покарання за встановлення будь-якої з цих ознак (КК Мальти) або диференціацію кримінальної відповідальності за умисне вбивство (КК Португалії).

Підвищений ступінь суспільної небезпеки феміциду обумовлено поєднанням таких факторів, які біологічний (позбавлення жінки життя), соціальний (спрямованість на гендерну дискримінацію), психологічний (впливає на інших жінок та дітей) та юридичний (відсутність окремої норми про феміцид або диференціації кримінальної відповідальності за такі протиправні прояви).

Існують достатні підстави для того, аби передбачити кримінальну відповідальність за феміцид у КК України. З аналізу юридико-кримінологічних підстав криміналізації цього діяння вбачається, що феміцид характеризується достатнім ступенем суспільної небезпеки, необхідним для його криміналізації, є типовою та достатньо поширеною формою відповідної антигромадської поведінки, вплив на феміцид може мати місце у разі застосування кримінально-правових заходів впливу, а кримінальна юстиція має належні можливості для забезпечення кримінально-правової протидії цьому явищу.

Встановлено відмінність між криміналізацією та диференціацією кримінальної відповідальності як самостійних методів кримінально-правової політики. Криміналізація застосовується у разі, коли чинний КК України ще не передбачає певне діяння як кримінальне правопорушення. Тобто криміналізація можлива, коли жодна з наявних статей Особливої частини цього Кодексу не закріплює ознак складу кримінального правопорушення, яким могла б охоплюватися відповідна антигромадська поведінка.

З огляду на те, що за наявності чинних кримінально-правових норм за феміцид наставатиме кримінальна відповідальність за ст. 115 КК України, про криміналізацію цього явища, відповідно, не може йти мова. Тому в будь-якому разі, який би шлях не було обрано як такий, який максимально відповідає національній правовій традиції,

мова може йти лише про диференціацію кримінальної відповідальності за вмисне вбивство.

Найбільш прийнятною для України буде диференціація кримінальної відповідальності шляхом включення у КК України нової кваліфікуючої ознаки умисного вбивства (ч. 2 ст. 115), а не виокремлення феміциду як нового складу кримінального правопорушення. Саме в такий спосіб можливо збалансувати позитивні та негативні аспекти кримінальної відповідальності за феміцид, сприйняття та заперечення необхідності цього кроку в експертних сферах. Саме такого підходу – диференціації кримінальної відповідальності за умисне вбивство шляхом закріплення відповідної кваліфікуючої ознаки умисного вбивства, як умисне вбивство з мотивів статевої (гендерної) неприязні або дискримінації – потребує КК України.

Література

1. Остапчук Л. Г. Феміцид як один із видів «жіночого вбивства». *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 9. С. 332–336. URL: https://surl.li/gdrqyb

2. Загальні рекомендації, ухвалені Комітетом ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок №1-37. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW). URL: https://surl.li/fhcmmq

3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (2011) (Стамбульська конвенція): міжнародний документ від 11.05.2011. URL: https://surl.lu/vzhuqs

4. Femicide Watch initiative (2021). The Office of the High Commissioner for Human Rights (UN Human Rights). URL: https://surl.li/aeymsp

5. Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona (NN 36/2024 (25.3.2024)). URL: https://surl.li/sbevbz

6. Kazneni zakon Hrvatske. URL: https://surl.li/addevb

7. ATT li jkompli jemenda l-Kodiċi Kriminali, Kap. 9. 28 ta' Ġunju, 2022. URL: https://surl.li/vwzuhe

8. Kodici Kriminali ta' Malta. URL: https://surl.li/qvjqlp

9. Codigo Penal Portugues. URL: https://surl.li/jgonfy

10. Балобанова Д. О. Динаміка кримінального права України (теоретико-прикладне дослідження): дис. … д-ра юрид, наук: 12.00.08; Одеський держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2021. 476 с.

11. Рудковська М. Р. Суспільна небезпека як ознака поняття злочину: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2017. 187 с.

12. Opuz v. Turkey (Опуз проти Туреччини): рішення Європейського суду з прав людини від 09.06.2009. URL: https://surl.lu/goitls

13. TALPIS v. ITALY (Талпіс проти Італії): рішення Європейського суду з прав людини від 02.03.2017. URL: https://surl.li/erbfsv

14. UNODC and UN Women, Femicides in 2023: Global Estimates of Intimate Partner/ Family Member Femicides (United Nations publication, 2024). URL: https://surl.li/gkentb

15. Epelbaum D. Des hommes vraiment ordinaires? Les bourreaux génocidaires. Paris: Stock, 2015. 304 p.

16. Donini M. Perché non introdurre un reato di femminicidio che c'è già / 18 Marzo 2025. URL: https://surl.lu/yeslpb

17. Menditto F. Riflessioni sul delitto di femminicidio / 02 Aprile 2025. URL: https://surl.li/kabdpo

18. Антонюк Н. О. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України: монографія. Київ: Алерта, 2023. 554 с.

19. Навроцький В. О. Диференціація кримінальної відповідальності: забаганка законодавця чи необхідність. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення*: Міжнар. симпозіум (м. Львів, 11–12 верес. 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 100–103.

References:

1. Ostapchuk L. H. Femitsyd yak odyn iz vydiv «zhinochoho vbyvstva». *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal*. 2023. № 9. S. 332–336. URL: https://surl.li/gdrqyb

2. Zahalni rekomendatsii, ukhvaleni Komitetom OON z likvidatsii dyskryminatsii shchodo zhinok №1-37. Konventsiia pro

likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok (CEDAW). URL: https://surl.li/fhcmmq

3. Konventsiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy (2011) (Stambulska konventsiia): mizhnarodnyi dokument vid 11.05.2011. URL: https://surl.lu/vzhuqs

4. Femicide Watch initiative (2021). The Office of the High Commissioner for Human Rights (UN Human Rights). URL: https://surl.li/aeymsp

5. Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona (NN 36/2024 (25.3.2024)). URL: https://surl.li/sbevbz

6. Kazneni zakon Hrvatske. URL: https://surl.li/addevb

7. ATT li jkompli jemenda l-Kodiċi Kriminali, Kap. 9. 28 ta' Ġunju, 2022. URL: https://surl.li/vwzuhe

8. Kodici Kriminali ta' Malta. URL: https://surl.li/qvjqlp

9. Codigo Penal Portugues. URL: https://surl.li/jgonfy

10. Balobanova D. O. Dynamika kryminalnoho prava Ukrainy (teoretyko-prykladne doslidzhennia): dys. … d-ra yuryd, nauk: 12.00.08; Odeskyi derzh. un-t vnutr. sprav. Odesa, 2021. 476 s.

11. Rudkovska M. R. Suspilna nebezpeka yak oznaka poniattia zlochynu: dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.08; Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav. Lviv, 2017. 187 s.

12. Opuz v. Turkey (Opuz proty Turechchyny): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 09.06.2009. https://surl.lu/goitls

13. TALPIS v. ITALY (Talpis proty Italii): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 02.03.2017. URL: https://surl.li/erbfsv

14. UNODC and UN Women, Femicides in 2023: Global Estimates of Intimate Partner/Family Member Femicides (United Nations publication, 2024). URL: https://surl.li/gkentb

15. Epelbaum D. Des hommes vraiment ordinaires? Les bourreaux génocidaires. Paris: Stock, 2015. 304 p.

16. Donini M. Perché non introdurre un reato di femminicidio che c'è già / 18 Marzo 2025. https://surl.lu/yeslpb

17. Menditto F. Riflessioni sul delitto di femminicidio / 02 Aprile 2025. URL: URL: https://surl.li/kabdpo

18. Antoniuk N. O. Dyferentsiatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti u kryminalnomu pravi Ukrainy: monohrafiia. Kyiv: Alerta, 2023. 554 s.

19. Navrotskyi V. O. Dyferentsiatsiia kryminalnoi vidpovidalnosti: zabahanka zakonodavtsia chy neobkhidnist. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy 2001 r.: problemy zastosuvannia i perspektyvy udoskonalennia*: Mizhnar. sympozium (m. Lviv, 11–12 veres. 2009 r.). Lviv: LvDUVS, 2009. S. 100–103.

Zahynei-Zabolotenko Zoia Apollinariivna –
Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal Law, Criminology and Judiciary of the V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-8679-124X
Zeinalov Ali ohly,
graduate student at the V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0009-0003-7983-850X

CRIMINALIZATION OR DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY FOR FEMICIDE: WHAT DOES THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE NEED?

The article examines the issue of the expediency of criminal law response to femicide in Ukraine, analyzes the existing international standards in this regard, and the criminal legislation of certain European countries that have in one way or another provided for criminal liability for femicide. These European countries choose their own way of regulating femicide. This includes criminalization of this crime (Croatian Criminal Code), clarification of the signs of femicide and the establishment of a restrictive rule that makes it impossible to mitigate the punishment for establishing any of these signs (Maltese Criminal Code) or differentiation of criminal liability for intentional murder (Portuguese Criminal Code). The increased degree of social danger of femicide is due to a combination of factors, including biological (taking a woman's life), social (focus on gender discrimi-

nation), psychological (affecting other women and children) and legal (lack of a separate provision on femicide or differentiation of criminal liability for such unlawful acts). Femicide is characterized by a sufficient degree of public danger required for its criminalization, it is a typical and fairly widespread form of relevant anti-social behavior, the impact on femicide can be made by applying criminal law measures of influence, and criminal justice has the appropriate capacity to provide criminal law counteraction to this phenomenon. The author distinguishes between criminalization and differentiation of criminal liability as independent methods of criminal law policy. Criminalization is applied when the current Criminal Code of Ukraine does not yet provide for a certain act as a criminal offense. That is, criminalization is possible when none of the existing articles of the Special Part of this Code enshrines the elements of a criminal offense that could cover the relevant anti-social behavior.

Given that under the current criminal law provisions, femicide will be punishable under Article 115 of the Criminal Code of Ukraine, criminalization of this phenomenon is out of the question. Therefore, in any case, whichever way is chosen as the one that best suits the national legal tradition, we can only talk about differentiation of criminal liability for intentional homicide. The most acceptable way for Ukraine would be to differentiate criminal liability by including a new qualifying feature of intentional murder (part 2 of Article 115) in the Criminal Code of Ukraine, rather than to separate femicide as a new criminal offense. It is in this way that it is possible to balance the positive and negative aspects of criminal liability for femicide, the perception and denial of the need for this step in the expert spheres. It is this approach – differentiation of criminal liability for intentional murder by introducing a relevant qualifying feature of intentional murder, such as intentional murder motivated by sexual (gender) hostility or discrimination – that the Criminal Code of Ukraine needs.

Key words: femicide, gender-based violence, intentional homicide, crime, criminalization, differentiation of criminal liability, criminal responsibility, qualifying feature, criminal law policy, woman.